

ISTORIE ȘI MEMORIE ÎN INTELLIGENCE

VIATA ÎN LUMEA LUI CEAUȘESCU ÎN 1977 – CU SECURITATEA ÎNTOTDEAUNA PREZENTĂ

Helmut Müller-Enbergs*

Abstract

On 6 July 1971, Ceaușescu announced his Chinese influenced intentions to the members of the political Executive Committee. The „Cultural Revolution” which he now sought to bring to Romania, and which would subsequently put its stamp on the cultural climate of the Seventies in that country, represented the purposeful annihilation of all artistic and cultural life. In its stead, popular culture was preferred. 1977 was a year characterised by manifold insurrections by writers, artists, ethnic minorities and social subcultures such as the miners in Romania. In the end, the Conducător and his Communist Party used the Securitate as an instrument to rid themselves of their adversaries.

Keywords: *Ceaușescu’s World, 1977, „Cultural Revolution”, Securitate.*

Introducere

Este deseori afirmat faptul că statul chinez sub Mao Zedong (1893–1976) l-a inspirat pe Nicolae Ceaușescu (1918–1989) (Kunze, 2009, p. 188). Tânărul conducător român – cu un sfert de secol mai tânăr decât Mao – a călătorit în anul 1971 în Republica Populară, țară în acea perioadă evitată de către lagărul socialist european. Acolo, „Marele Cărmaci”, așa cum este adesea numit, încerca să-și cimenteze puterea în interiorul Partidului Comunist Chinez, precum și la nivelul întregii țări, prin intermediul nemiloasei „Revoluții Culturale”. Acest lucru a reprezentat o mutare importantă. Ziarul Partidului Chinez, „Drapelul Roșu”, promova următoarea lozincă: „Marea Revoluție Culturală este o revoluție care a revendicat inimile oamenilor. Revoluția îndeplinește dorințele politice fundamentale ale acestora, subliniază convingerile lor, luminează calea pe care ei au urmat-o până acum sau pe care urmează să o aleagă: Înseamnă întreaga istorie a revoluției din China. Aceasta reprezintă cea mai grandioasă transformare socială văzută vreodată în istoria omenirii. Va fi piatra de încercare pentru o întreagă generație de comuniști devotați” (Li, 2010, p. 99).

* Cercetător științific în cadrul Comisiei Federale pentru Arhivele Stasi („Bundesbeauftragter für die Stasi-Unterlagen”).

În curând, în China, două treimi din funcționarii Biroului Politic, din cadrul Comitetului Central, dar și din provincii, urmau să fie concediați din funcțiile pe care le ocupau. Apoi a urmat distrugerea tradițiilor culturale, a vestigiilor și a modului de viață, umilirile, persecuțiile și hărțuirile în rândul societății (Plänkers, 2010) – *dictatura Dictatorului*. Toate acestea par să îl fi impresionat pe Ceaușescu, în vârstă de 53 de ani.

Pe 6 iulie 1971, Ceaușescu a anunțat membrii Comitetului Executiv cu privire la intențiile sale influențate de politica chineză. „Revoluția Culturală” pe care se gândea să o aducă în România și care își va lăsa amprenta în mod consecutiv asupra climatului cultural al României anilor ’70 (Langer, 2010, pp. 18-30), a reprezentat o anihilare intenționată a vieții culturale și artistice. În locul său a fost preferată cultura de masă. Comitetul de Stat pentru Cultură și Arte se afla acum în subordinea directă a Comitetului Central. Din acest moment, „idealurile politico-ideologice” începeau să se infiltreze la toate nivelele culturii românești, libertatea artistică începea să fie îngrădită de rigoarea marxist-leninistă, iar lozinca stalinistă „Luptă împotriva cosmopolitizării” urma să se audă din fiecare colțșor al țării (Weißgerber, 2010, pp. 181-184).

Ceaușescu a efectuat schimbări dramatice: înnoitoarea „primăvară” politică a anilor ’60 s-a transformat într-o autentică „iarnă” românească. „Liberalii, mica „burghezie” și spiritul libertin” urmau să fie înlăturate în mod definitiv (Kunze, 2009, p. 190; Dalos, 2010, pp. 205-238). Ceea ce era perfect legitim ieri, acum este istorie. În acea „zi de ieri”, pentru a cita săptămânalul german *Der Spiegel*: „Teatrele rulau piese ale unor dramaturgi occidentali, precum Sartre, Miller, Osborne și chiar și piesa dramaturgului simbol al Teatrului Absurdului, Ionesco; editorii români publicau cărți ale unor scriitori precum Kafka, Proust și Joyce. Cinematografele și posturile de televiziune prezentau cele mai noi filme ale lui Fellini and Antonioni – o raritate chiar și în zonele rurale ale Europei Occidentale. Un spectacol al lui Louis Armstrong din 1966 a reprezentat sursa de inspirație pentru înființarea unei Catedre de muzică de jazz la Conservatorul din București” (*Rumänien. Stumpfer Kampfgeist*, 1971, p. 132).

Prinsă în această furtună a fost și Ana Blandiana (*1942), care la momentul aceluia legendar concert de jazz al lui Louis Armstrong avea doar 24 de ani. În anul 1964 ea a publicat „Persoana întâia plural”, urmat de un volum de poezii intitulat „Călcâiul vulnerabil” (1966); „A treia taină” a apărut în anul 1969. Blandiana a studiat filologia la Cluj (Klausenburg), terminându-și studiile în 1967. În perioada în care a ocupat funcția de editor al revistei „Viața Studențească” și apoi al revistei „Amfiteatru” a fost influențată și captivată de „înghețul” înregistrat în România după 1971 (Blandiana, 2014).

Cenzurii oficiale în România începând cu acea perioadă nu i-a conferit titulatura de „Revoluție Culturală” ca în China, ci una cu conotații oarecum poetice – „Dezvoltarea Conștiinței Ideologice în Societatea Socialistă

multilaterală” (Windgassen, 2002, p. 136). Dar și în cadrul acestui nou climat, Blandiana publică următorul său volum de poezii având un titlu cu conotații politice: „Octombrie, Noiembrie, Decembrie”.

Trecute erau zilele dezghețului cultural, care a început când Ceaușescu, un oficial cu vechime în ierarhia partidului, a fost nominalizat să ocupe funcția de Prim-secretar al Comitetului Central al Partidul Muncitorilor din România (PMR), la 22 martie 1965; a fost votat în această funcție, așa cum era de așteptat, patru luni mai târziu. Conexiunile intime cu comunismul au devenit evidente atunci când partidul și-a schimbat denumirea în Partidul Comunist Român (PCR).

Doi ani mai târziu, pe 9 decembrie 1967, Partidul l-a numit Președinte al Consiliului de Stat, eliminând în acest fel, după mulți ani, separarea puterilor; Ceaușescu și-a asumat, în același timp, rolul de Comandant Suprem al Forțelor Armate ale României. Acum toată puterea era concentrată într-o singură mână – mâna sa. În 1974 (ratificat în 1975) a atins punctul culminant al puterii sale politice, devenind Președintele Statului. Însă se resimțea nevoia unui titlu atotcuprinzător, care să reflecte în mod adecvat întreaga sa influență în stat. Și o denumire demnă a fost curând identificată în termenul de „Conducător”, care în limba germană era echivalentul notoriului „Führer”, sau, în limba italiană, al termenului „Duce”. Scriitorii, poeții și compozitorii au dezvoltat acest termen, sporindu-i aura mitică, cea mai dramatică formă a apelativului fiind reprezentată de hagiograficul „Fiul Luminii” („Son of Suns”) (Kunze, 2009, p. 273).

Acesta era contextul premergător publicării de către Ana Blandiana a volumului de scurte povestiri intitulat „Cele patru anotimpuri” (1977). Ce opțiuni mai rămâneau deschise pentru intelectualii români ai acelor timpuri? Cea mai facilă variantă era aceea de a se supune, de a se conforma, de a alege calea bătătorită a oportunismului. Însă, studiul prezent ia în considerare alte opțiuni care s-au manifestat în acea perioadă.

O atmosferă de teroare înconjoară România ca un sirop vâscos

Nu este de mirare faptul că oamenii și-au dorit să iasă din această stare de fapt. Exemplul elocvent este cel al generalului maior Ion Mihai Pacepa (*1928) din cadrul Poliției Secrete Românești (Departamentul Securității Statului). El a ocupat funcția de Secretar de Stat în Ministerul de Interne și adjunct la conducerea Departamentului de Informații Externe din 1972, având acces direct la conducătorul statului Nicolae Ceaușescu, fiind consilierul acestuia pe probleme de securitate națională. În vârstă de 49 de ani, generalul român s-a folosit de o vizită la Bonn, unde trebuia să transmită un mesaj cancelarului german Helmut Schmidt (*1918), pentru a cere azil politic în Statele Unite ale Americii pe 28 iulie 1978 (Pacepa, 1987). Pacepa a fost unul dintre cei mai importanți defectori din Europa de Est în timpul Războiului

Rece. Ulterior a divulgat secretele sale, și – așa cum s-a fost considerat mai târziu în România – a contribuit la expunerea naturii criminale a dictaturii comuniste din România (Schwarz, 16 November 2013).

Toate acestea s-au întâmplat la un an după ce manuscrisul lucrării „Cele patru anotimpuri” a Anei Blandiana a supraviețuit în mod miraculos cutremurului din București, de pe 4 martie 1977: se afla pe biroul unui redactor din clădirea editurii din București, dar a rămas intact după ce întreg edificiul s-a prăbușit. Dezastrul natural a cauzat peste 1.000 de morți, aproximativ 10.000 de răniți și în urma acestuia fiind distruse peste 30.000 de clădiri. Cutremurul a lăsat un număr ridicat de persoane fără adăpost (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 7 martie 1977 și 29 martie 1977, p. 8).¹ Catastrofa a determinat un val de donații nu numai din Europa de Est, dar și din Vest, în valoare de milioane de dolari (Meier, 12 April 1977, p. 8).²

Cu toate acestea, informațiile divulgate de Pacepa nu s-au încadrat, la momentul acela, în calculele politice ale Occidentului. (Autobiografia sa a apărut nouă ani mai târziu, în Washington DC.)³ Motivul pentru care acesta a defectat pare a fi, retrospectiv, evident: în acel moment, România oferea Occidentului „cheia” pentru a deschide lumea aparent monolitică a Europei Socialiste.

Gesturile binevoitoare ale Occidentului față de regimurile socialiste, având și rolul de a crea acestora din urmă o imagine pozitivă în cadrul opiniei publice vestice, gesturi pe care însuși Ceaușescu le-a solicitat, au avut ecouri contradictorii în România. Totuși, este de subliniat faptul că, în martie 1977, Ceaușescu a încurajat o cooperare mai strânsă cu Comunitatea Europeană (CE), cu scopul de a destinde tensiunile dintre Est și Vest, mai ales că, așa cum și el afirma, Comunitatea Europeană s-a dezvoltat ca o „realitate” istorică.

¹ O evaluare contemporană a cutremurului poate fi găsită în *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 7 martie 1977, p. 1: *Schicksalsschlag*: „Doar cutremurul din 1940 din apropierea Vrancei a fost aproape la fel de puternic: acela a măsurat 7.3 pe scala Richter, cel din București a măsurat 7.2”; p. 7, „Herd in großer Tiefe. Wissenschaftler: Heftiges Nachbeben nicht zu befürchten” și „Cutremurul este un dezastru național pentru România. Prejudiciul rezultat este chiar mai mare decât cel al inundațiilor anterioare”; p. 7, „Este de așteptat să mai existe supraviețuitori sub dărâmături. După mai mult de cinci zile, încă erau salvați. România nu se mai așteaptă la alte cutremure”.

² Retrospectiv, raportul lui Viktor Meier oferă un studiu remarcabil despre tensiunile sociale din anul 1977, astfel încât acesta rămâne un instrument indispensabil în reconstruirea problemelor complexe specifice aceluia an.

³ Cu privire la Ion Pacepa Cf Dennis Deletant, (1995), *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania. 1965-1989*, New York; Jefferson Adams, (2014), *Strategic Intelligence in the Cold War and Beyond. The Making of the Contemporary World*, London/New York, p. 61; Ion Mihai Pacepa, (2014), *Moștenirea Kremlinului. Rolul spionajului în sistemul comunist de guvernare*, Bukarest; Nigel West, (2015), *Historical Dictionary of International Intelligence*, Lanham, p. 259; Arch Puddington, (2015), *Broadcasting Freedom. The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*, Lexington, p. 240.

Cazul lui Paul Goma

Între timp, persoanele care se opuneau în mod direct regimului se puteau aștepta la represiune puternică din partea Poliției Secrete, care putea conduce, în final și la exil. Aceasta a fost soarta lui Paul Goma (*1935). În timp ce era încă elev la școală, el și-a petrecut o săptămână într-o închisoare din Sibiu (Hermannstadt), deoarece și-a exprimat simpatia față de rezistența anti-comunistă. Ca student, a aparținut nucleului mișcării studentești din București care s-a manifestat public în favoarea Revoluției din Ungaria din 1956; pentru acest lucru a fost închis și ulterior pus sub arest la domiciliu. Zece ani mai târziu a încercat să își reia studiile, la care a renunțat însă sub presiunea autorităților.

Cu toate acestea, el a rămas loial principiilor Primăverii de la Praga (1968). Romanul său cu titlul „Ostinato”, care se poate traduce ca „încăpățânat”, „stăruitor”, făcând analogie cu un termen din muzicologie care înseamnă o repetare persistentă a unui motiv, nu a primit acceptul de a apare în România, fiind publicat mai târziu în Germania la Editura Suhrkamp (Goma, 1971). Disidența sa politică a culminat în anul 1977 cu excluderea din cadrul Uniunii Scriitorilor din România, iar în luna noiembrie a aceluiași an, cu exilul în Franța (Olărescu, 2008; Petrescu, 2014, p. 396; Breban, 2014).

Împreună cu alți intelectuali, Paul Goma a militat pentru o conferință internațională pentru „Protejarea drepturilor omului” într-o scrisoare deschisă trimisă participanților la ședințele de lucru desfășurate la Belgrad, începutul lunii iunie a anului 1977 și care urmăreau implementarea prevederilor Conferinței de la Helsinki, cu privire la Securitatea și Cooperarea Europeană. Scrisoarea a fost redactată într-un stil direct: „Indiferent de națiunile participante care au comis crime împotriva umanității, noi protestăm împotriva tuturor formelor de represiune psihologică, morală și intelectuală din închisorile politice, taberele politice, așa-numitele clinici mentale, în noile sau vechile gulaguri, în care violența și minciuna primează în fața libertății și demnității” (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15 februarie 1977, p. 2).

Inconfundabil de clară a fost, de asemenea, referirea la „dictaturile contemporane”, printre care și România, unde nu erau respectate dreptul la libera exprimare, libertatea presei și a conștiinței, viața intimă a individului sau inviolabilitatea corespondenței. „Demnitatea și Libertatea sunt promovate în întreaga lume. Dar câte persoane din toate țările în care există libertate și demnitate umană știu că există țări unde oamenii sunt încătușați pe viață de țara în care s-au născut?... Câte persoane știu că [...] încă există locuri în lume unde libertatea de exprimare este reprimată în mod violent? Noi considerăm inadmisibil faptul că principiul non-interferenței în politica internă a unui stat suveran trebuie extins asupra drepturilor omului.” (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 15 februarie 1977, p. 2) Afirmațiile sunt valabile și astăzi.

Pentru Paul Goma, aceste cuvintele clare și curajoase au adus după sine acțiuni represive din partea regimului dictatorial. Poziția acestuia vădit antisistem a condus la arestarea și închiderea sa (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25 aprilie 1977, p. 2), și, ulterior, la exilarea sa, ceea ce a însemnat că nu mai putea ataca regimul comunist decât din exterior, într-un mod mai puțin eficient decât în cazul în care ar fi rămas în România. Atitudinea sa a condus și la afirmații defăimătoare ale lui Ceaușescu, precum cele lansate asupra „dizidenților interni” din februarie 1977, pe care el i-a denunțat: „Poți întotdeauna să găsești persoane care depășesc limitele convenționale ale coexistenței sociale, care nu doresc să lucreze, să se integreze, care comit acte de trădare și care își trădează țara” (Meier, 19 februarie 1977, p. 2).

Paul Goma nu a fost un caz singular; o soartă similară a împărtășit și pictorița Carmen Maria Maniolu, din aceeași elită artistică, un nume dispărut între timp din memoria colectivă românească. O figură importantă în cadrul mișcării naționale pentru drepturile omului, ea a fost considerată de autorități drept „fata răsfățată a unui personaj din clasa superioară” sau un „parazit social”. Ajunge la Paris în martie 1977, după un lung și istovitor conflict cu autoritățile comuniste. Maniolu căutase din anul 1974 o cale de a părăsi România; în scrisoarea sa, citită în cadrul unei emisiuni difuzate la Radio Europa Liberă își justifica această dorință. Ea a atras atenția asupra instituțiilor psihiatrice din București, Brașov (Kronstadt) și asupra celei din apropierea Timișoarei (Temeschburg), unde „membri ai opoziției” și „dizidenți” au fost „reeducați” în concordanță cu idealurile comuniste. În ultimele luni ale anului, condițiile pentru artiști și scriitori se înrăutățiseră considerabil (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 4 martie 1977, p. 2). Goma (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 17 martie 1977, p. 1) își exprimase aceleași îngrijorări cu privire la faptul că „dizidenții” erau internați în secții psihiatrice din România.

În acest sumbru context, remarcile unui număr mare de intelectuali din Germania de Vest cu privire la nivelul literaturii românești, exprimate în timpul unei vizite în țară sunt demne de reprodus. Astfel, raportul scriitorului german Hans Jürgen Fröhlich (1932–1986) (von Wilpert, 1988, p. 496), care a „călătorit prin România” în acele săptămâni cruciale, servește drept exemplu (Fröhlich, 26 februarie 1977, p. 1). La reședința din București a ambasadorului german de la acea vreme, Erwin Wickert (1915–2008) (Killy, 1988–1991) – el a vorbit cu Nichita Stănescu (1933–1983) (vezi mai multe despre Nichita Stănescu în Braga, 2002; Bârsilă, 2006), un poet „câștigător al unui premiu Herder, un editor, specialist în studii germane, redactor și scriitor, alături de care am petrecut o seară lungă și cu care am conversat până târziu în noapte. Rușinea noastră, că nu știam practic nimic despre literatura română (în afară de câteva poezii ale lui Eminescu, o mână de versuri ale lui Blaga, câteva eseuri ale lui Eliade; un pic mai mult din Tzara și Ionesco), a fost cu atât mai mare cu cât am descoperit că omologii noștri români erau bine documentați cu privire la

canonul literar în limba germană, de la Minnesingers la Hans Carl Artmann și Peter Rühmkorf. Care poate fi motivul pentru care șeful unei edituri, care era în același timp membru al Comitetului Central, să fi întrebat de ce literatura română este atât de puțin cunoscută în Germania de Vest? Răspunsul meu că și literatura altor state, precum Italia este la fel de puțin cunoscută nu l-a mulțumit. De aceea am invocat argumentul conform căruia noi avem contacte sporadice cu literatura română: la marile evenimente literare din Germania de Vest pot fi întâlniți autori polonezi, cehi, maghiari sau sovietici, dar rareori un autor român. Da, a recunoscut el, asta e adevărat mai mult sau mai puțin, și trebuie să schimbăm situația pe viitor” (Fröhlich, 26 February 1977, p. 1).

În timp ce propaganda continua, este de interes ceea ce Fröhlich a consemnat în mod inocent cu privire la cunoștințele sale din literatura română: Mihai Eminescu (1850–1889) a fost unul dintre poeții proeminenți români, Lucian Blaga (1895–1961), un poet și filozof, și-a petrecut ultimele sale zile ca bibliotecar în filiala locală a Bibliotecii Academiei din Cluj (Klausenburg), și scriitorul influent și filozoful Mircea Eliade (1907–1986) care a locuit în străinătate începând cu 1945, ultima dată în Chicago. Poetul Tristan Tzara (1896–1963) a locuit de asemenea în străinătate, la fel ca și renumitul dramaturg Eugène Ionesco (1909–1994).

Cu alte cuvinte, reprezentanții iluștrii ai literaturii din România pe care Fröhlich i-a menționat fie erau morți de mult, fie locuiau în afara țării. Fröhlich nu a putut numi niciun scriitor român care să trăiască în țară în anul 1977 (în afară de Nichita Stănescu, care stătea înaintea lui), și în același timp nu a putut menționa nici numele vreunui scriitor prins în „Revoluția Culturală” din România, sau circumstanțele în care acești autori trăiau și scriau în regimul Ceaușescu. El nu părea să aibă un indiciu cu privire la lipsa de empatie față de scriitorii români care nu se supuneau rigorilor comuniste. Și totuși, Fröhlich a simțit „în ceafă” supravegherea Securității.

Intellectualul german scria: „La cina cu un scriitor, un tânăr care înțelegea limba germană s-a așezat brusc la masa noastră, dar nu a scos niciun cuvânt. Am început să mă simt nesigur pe mine. Mă simțeam observat și am început să îmi cântăresc cuvintele. Mă mânca lobul urechii, dar nu am îndrăznit să mă scarpin, deoarece mi-a fost frică că „observatorul” meu (în cazul în care asta era) ar fi crezut că este un gest stabilit între mine și scriitor pentru a schimba subiectul. Conversația noastră a stagnat, iar digresiunile scriitorului local pe teme istorice nu erau ceea ce el ar fi vrut să audă. Nu știu dacă suspiciunile mele au fost justificate. Dar numai faptul că suspiciunea care s-a strecurat în comportamentul nostru a determinat schimbarea cursului acestuia îndreptățește pe cineva să se întrebe ce efecte psihice și somatice sunt experimentate de cei care simt că sunt în permanență urmăriți, deoarece ei chiar sunt” (Fröhlich, 26 februarie 1977, p. 1). Atunci când doar cuvântul

rostit are ca rezultat asemenea efecte, cum poate să fie în cazul cuvântului scris, cu atât mai mult cu cât el rămâne tipărit?

Problema emigrării și presiunea asupra dizidenților

Presiunea exercitată de către Conducător pentru a se conforma direcției partidului a determinat mulți cetățeni să aleagă exilul, deși oportunitățile se reduc dramatic. Ceaușescu a profitat de lucrările unei conferințe a partidului desfășurată după cutremurul din 1977 pentru a-și expune opiniile cu privire la această problemă. Insistențele asupra dreptului la libera circulație – inclusiv posibilitatea de a părăsi România – reprezentau o interferență majoră în afacerile interne și drepturile intrinseci ale unei națiuni. Liderul comunist nu nega posibilitatea reunificării familiilor în afara granițelor țării, dar emigrarea a rămas un subiect tabu. „Problema emigrării este o problemă politică pentru fiecare națiune și pentru relațiile internaționale – și în niciun caz o afacere umanitară”, a declarat el. Ceaușescu interpreta semnalele primite din străinătate de a permite emigrarea drept o „acțiune ostilă” (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 29 martie 1977, p. 3). Această ostilitate față de emigrare nu a inclus doar artiștii, ci și grupurile minoritare din România; astfel, conducerea politică a utilizat mijloace de presiune pentru a obține rezultatul dorit. Ca urmare, presa din România a început să ceară etnicilor germani și maghiari din țară să denunțe public emigrarea (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 7 aprilie 1977, p. 5).

Creștini reformați au fost, de asemenea, parte a acestui val care își exprimase dorința de a emigra. Cu toate acestea, oricine avea în plan acest lucru trebuia să ia în calcul faptul că ar putea să fie închis. În Duminica Paștelui din anul 1977 s-a aflat că șase creștini reformați, printre care trei preoți, au fost reținuți deoarece au protestat în mod public împotriva persecuțiilor. Arestul a fost urmat de lungi interogatorii și violențe, așa cum au fost cele trăite de un membru al Bisericii Baptiste, Pavel I. Nicolescu (*1936). Există indicii că acest val de represii a inclus aproximativ o sută de reformați (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 20 aprilie 1977, p. 6). Incidentele, care la prima vedere păreau a fi mai mult excepții s-au transformat într-o veritabilă politică de stat care îi viza, de asemenea și pe scriitorii din România.

În acest context, deși în acea vară, în mai 1977, trebuia să aibă loc Congresul Național al Scriitorilor, planificat cu mult timp în urmă, evenimentul a fost brusc anulat. Decizia este posibil să fi avut legătură cu evenimentele din ultima săptămână a lunii aprilie 1977, când Adunarea Generală a a Secțiunii Uniunii Scriitorilor întrunită la București a scos la iveală neînțelegeri vizibile între participanți.

Presiunea asupra dizidenților și constrângerile manifestate la adresa scriitorului Paul Goma au fost cei doi factori care au „colorat”, încă de la început, lucrările Adunării Generale. Autoritățile au dorit să evite o confruntare deschisă,

însă excluderea lui Goma se afla pe agenda manifestării. De altfel, el anunțase din timp că, în cazul în care va fi exclus din Uniunea Scriitorilor și arestat – ceea ce s-a și întâmplat – va intra într-o grevă a foamei. Tot el a clarificat în avans faptul că orice „confesiune” a sa, care va fi făcută publică după arestare, este rezultatul presiunilor fizice și psihice și nu voința sa proprie.

Cu toate acestea, conferința a reprezentat momentul în care s-a accentuat presiunea asupra scriitorilor, mai ales că orice contact cu jurnaliști occidentali se dorea a fi evitat. Guvernul a reușit ca, prin metode de constrângere să determine doi semnatori ai Petiției Goma să-și renege gestul făcut. Aceștia au fost criticul literar Ion Negoitescu (1921–1993), care a profitat de prima ocazie pentru a rămâne în Belgia, ulterior devenind rezident la Munchen, Germania, și Francisc Munteanu (1924–1993), locuind la acel moment în București (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 29 aprilie 1977, p. 5).

Bineînțeles, era necesar ca guvernul să utilizeze moderat pârghiile represiunii interne pentru a putea menține o imagine favorabilă în fața omologilor săi occidentali. Gesturi de bunăvoință au fost și amnistierea a 19.000 de deținuți și anularea procedurilor legale împotriva a 9.500 de cetățeni (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 9 mai 1977, p. 2). Paul Goma a fost eliberat după patru săptămâni (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10 mai 1977, p. 1).

Slăbind opoziția din cadrul breslei scriitorilor

Ceașescu a considerat că aceste măsuri erau suficiente pentru a slăbi opoziția din rândul scriitorilor, și, în consecință, Congresul Național al Scriitorilor se va desfășura după cum fusese planificat. Scriitorul Viktor Meier (1929–2014), (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 30 iulie 2009, p. 4) care a urmărit evoluțiile din România pe parcursul mai multor ani, a făcut această analiză a situației: „Impresiile pe care le-a primit sunt contradictorii, mai ales dacă luăm în calcul faptul că vorbim despre un adevărat complex de probleme. Nimeni nu a înțeles cu adevărat de ce Ceaușescu a schimbat brusc cursul politicii, mai ales că el făcuse eforturi notabile pentru a îmbunătăți problemele legate de drepturile omului.” Schimbarea adoptată era imposibil de descifrat deoarece imediat după cutremurul din 1977 partidul aflat la conducere adoptase o atitudine mai liberală în raporturile sale cu cetățenii, nutrindu-se speranța că acesta va fi cursul politicii statului. Iar întrunirea de la Belgrad, urmare a Conferinței de la Helsinki se apropia cu pași repezi...

O posibilă explicație ar consta în impulsivitatea caracteristică lui Ceaușescu, alta de percepția Securității conform căreia liberalizarea ar putea duce la cristalizarea unei opoziții interne. De aceea, condițiile favorizante pentru o „mișcare de opoziție” care să se răspândească în toată țara urmau să fie eliminate din fașă. În consecință, Ceaușescu ar fi putut să dea dovadă de o atitudine mai flexibilă (Meier, 21 mai 1977, p. 5). Meier pare să fi găsit o explicație plauzibilă: „Principalul motiv pentru reacția nervoasă a conducerii

partidului pare să fie reprezentat de legătura dintre mișcarea pentru drepturile omului și cei care doreau să părăsească țara, mai ales că momentul era apreciat ca nepotrivit, fiind imediat după cutremurul din 1977 (Meier, 21 mai 1977, p. 5). La aceste considerații a fost adăugat faptul că, până la jumătatea lunii aprilie a anului 1977, aproximativ 4.000 de cetățeni de naționalitate germană au emigrat, mulți reușind să părăsească țara prin căsătoria cu un cetățean străin. După aceste evenimente, Ceaușescu a interzis oficial posibilitatea românilor de a emigra. Acesta a fost, practic, fundalul sumbru în care se va desfășura Congresului Scriitorilor.

Toate deciziile trebuiau să fie în concordanță cu viziunea Conducătorului: astfel, posibilitățile de exprimare ale scriitorilor s-au redus drastic. Ceaușescu dorea ca literatura română să nu aibă vreun contact cu ideile vest-europene, ceea ce însemna că în nici un caz aceasta nu trebuia să aibă afinități cu „diverse concepte societale și psihologice ale drepturilor umane și civile”, așa cum se întâmpla în Occident. Mai mult: „Noi ne dorim o literatură care contribuie în mod activ la formarea Omului Nou, modelul uman al unei ordini comuniste” (Meier, 1 iunie 1977, p. 5).

Liderul comunist a cerut ca literatura să fie conectată cu tradiții precum cele care au existat în era stalinistă sub forma „cercurilor literare” sau precum cele care au început să se afirme în iulie 1971 ca – și aici el a utilizat, în final, concepția – „o mică revoluție culturală”. O industrie culturală „autentică” ar trebui să se dezvolte; „auto-controlul” în domeniu devine o direcție urmată cu strictețe de guvern. În conformitate, scriitorul și longevivul ministru de externe, George Macovescu (1913–2002) a fost numit președinte al Uniunii Scriitorilor. Mai mult, scriitori precum Eugen Barbu (1924–1993) și Marin Preda (1922–1980) au fost numiți, de asemenea, în poziții-cheie (Meier, 1 iunie 1977, p. 5). Într-un act de un remarcabil cinism, Comitetul Central al PCR a decis să abolească „cenzura centralizată a mass-media și a producțiilor literare” care fusese până în acel moment în mâinile Comitetului de Stat pentru Presă și Tipărituri, ca formă de „control preventiv”. În locul său, funcționarii partidului din edituri și mass-media erau acum considerați a fi cei direct responsabili, bineînțeles cu atenționările de rigoare, de a nu permite „să treacă” ceva ce ar putea împieta asupra României socialiste. Toate acestea au fost considerate drept o simplă schimbare de formă în ceea ce privește funcționarea cenzurii (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1 iulie 1977, p. 2).

Minerii intră în grevă

Dar nu doar scriitorii și diversele minorități au fost cele care i-au creat probleme Conducătorului. Mai mult, un alt grup din cadrul societății românești s-a ridicat împotriva politicii partidului: un grup care era considerat până la acel moment avangarda partidului. Muncitorii, în general, dar mai ales minerii aveau o percepție diferită despre ceea ce ar fi trebuit să fie o „revoluție culturală”.

Acest lucru a creat reale probleme lui Ceaușescu, mai ales că a fost obligat să-și întrerupă concediul și să se deplaseze rapid în regiunea minieră situată în sud-vestul Transilvaniei, în Valea Jiului (Schiltal), pentru a reinstaura ordinea. Însă minerii l-au huiduit și și-au exprimat nemulțumirile în mod public. Cauza acestei crize a fost reprezentată de schimbări în cadrul legislației muncii, care au determinat o reducere drastică atât a indemnizației pentru concediu medical, cât și a altor beneficii ale lucrătorilor. Minerii au intrat în grevă timp de mai multe zile în zonele extractive din Munții Carpați, între Craiova (Krajowa) și Hunedoara (Eisenmarkt) (Meier, 12 august 1977, p. 3).

În luna iunie a anului 1977 se manifestau deja nemulțumiri în fabrici importante din București, și Galați, în partea de vest a Moldovei, la Pitești, în Muntenia și în Brașov (Kronstadt); prefigurau, într-o formă incipientă, evenimentele care vor urma în decembrie 1989, spre sfârșitul erei socialiste în România. Aceste turbulențe au instigat la alte revolte, în luna august 1977, în Valea Jiului, zonă având o importanță deosebită, deoarece peste 60% din depozitele de cărbune din țară erau concentrate aici. Toți minerii, al căror număr era de aproximativ 35.000 mineri au părăsit locurile de muncă. Revolta minerilor, care a început în orașul transilvănean Lupeni (Schylwolfsbach) pe 1 august 1977, s-a extins în întreaga regiune, ajungând și în orașe din județul Hunedoara, precum Uricani, Aninoasa și Petrila, dar și în Vulcan (Wolkersdorf), Bărbăteni (regiunea Lupeni), Paroșeni, Livezeni, Dâlj și Lonea. Minerii aflați în grevă au ocupat fabricile timp de trei zile, cu scopul de a negocia în mod direct cu Ceaușescu. Nici utilizarea tunurilor cu apă de către brigada de pompieri nu a putut calma spiritele nemulțumite.

Membrii ai Biroului Politic al Partidului Comunist, Ilie Verdeț (1925–2001) și Gheorghe Pană (*1927) au depus eforturi susținute pentru a negocia cu minerii în ziua următoare, 2 august 1977, dar fără niciun rezultat. Ceaușescu a ajuns în Lupeni pe 3 august, crezând că prin intermediul unei atitudini dure și a unor ușoare concesiuni va putea să restabilească ordinea, însă eforturile sale au fost în van. Aparent, el a amenințat că va aduce armata, ceea ce a determinat un grup de mineri să citească în fața mulțimii o scrisoare de la Radio Europa Liberă.

Ulterior, Ceaușescu părea să accepte unele compromisuri – programul de muncă a fost redus la șase ore pe zi –, însă, în același timp, el a desemnat diferitele mine de cărbuni drept zone cu acces special, a pregătit armata și a ordonat Securității să penetreze informativ grupurile de protestatari. A fost destul de evident pentru localnici ceea ce s-a întâmplat atunci când lideri ai revoltei, precum inginerul Jurcă și șeful unității de lucru, Ioan Dobre, au murit

după evenimente în accidente de motocicletă⁴. Minerii au numit delegați din rândurile lor pentru a discuta la București cu Ceaușescu, în vederea respectării promisiunilor făcute. Însă grupul delegaților nu a fost primit de liderul comunist, în schimb, aceștia și-au pierdut locurile de muncă. În consecință, grevele au izbucnit din nou în luna octombrie, însă au fost înăbușite rapid. Și mai rău a fost ordinul care a urmat: aproximativ 4.000 de mineri, împreună cu familiile lor, au fost alungați din regiune (Hausleitner, octombrie 1996, pp. 67–79; Hausleitner, 1996, p. 56). Și acțiunile protestatare izbucnite în rândul altor categorii sociale au fost anihilate la fel de repede.

La fel de repede a fost lăsat în urmă și deschiderea culturală inițiată de Ceaușescu în a doua jumătate a anilor '60. Luând în considerare situația stagnantă, conducerea politică a considerat că este necesară lansarea unor semnale favorabile dezghețului, adresate atât populației românești cât și partenerilor europeni. Astfel, la scurt timp apare, într-o revistă românească a unui institut de istorie cunoscut a avea legături cu Comitetul Central, un articol care, în mod surprinzător, făcea referire la „greșeli ale trecutului” – modelul unic promovat de Uniunea Sovietică pentru țările din Europa de Est este considerat „defunct”. Articolul consemna „evenimentele tragice din 1956 din Ungaria” și – poate în mod inconștient, referindu-se la dilema lui Ceaușescu – menționa „revolte justificate generate de nemulțumirea crescută a populației și de politicile greșit orientate ale lui Rákosi-Clique”. Acest fapt l-a adus pe Mátyás Rákosi (1892–1971), protejatul lui Stalin în Ungaria între 1949–1956, în lumina reflectoarelor (vezi Applebaum, 20013).

Acum Rákosi era criticat pentru „o industrializare supradimensionată, pentru scăderea calității nivelului de trai al populației, inclusiv a celei de origine română, pentru nerespectarea drepturilor statului socialist, pentru pierderea independenței naționale, pentru abuzul și nerespectarea principiilor egalității în temeiul legii și a respectului reciproc în relațiile dintre țările socialiste”.

Contrar celor susținute de conducerea sovietică, care a declarat că invazia din Cehoslovacia din 1968 – la care România nu a participat – a avut obiectivul de a înăbuși „contrarevoluția”, comentariul român citat afirma: „Trebuie subliniat faptul că la acel moment nu exista o „contrarevoluție” și nu exista niciun pericol să apară”. Mai mult decât atât, inexistența unui model unic de edificare a socialismului a fost subliniat în mod expres, invocând „exemplul Iugoslaviei”, pe cel al „compromisului istoric” al Partidului Comunist din Italia, precum și pe cel al „socialismului cu o aromă națională” promovat de Partidul Comunist din Franța; era apărât noul fenomen cunoscut ca „Eurocomunism”, care nu numai că nu constituia o „cale eretică”, ci

⁴ În realitate se numea Costică Dobre, Securitatea lansând zvonul fals al morții acestuia; în anii '90 cere azil politic în Marea Britanie, devenind cetățean englez. A se vedea pe larg desfășurarea evenimentelor în Ioan Velica, *LUPENI '77 REMEMBER*, Editura Info, Craiova, 2007.

demonstra posibilitatea apariției unor „căi naționale alese liber” pentru atingerea idealurilor de clasă (Meier, 9 septembrie 1977, p. 4).

Prin aceste neașteptate evenimente, Conducătorul a arătat o depărtare clară față de pretențiile sovietice de conducere totală a lagărului socialist, aducând, din nou, speranțe pentru elita intelectuală care mai exista în țară că România revine în sfera de interes occidentală.

Dar acest „act de magie” a încetat curând. Ceaușescu a continuat politicile anterioare de industrializare ale României și să critice „dorința de îmbogățire” din societatea românească (Meier, 15 septembrie 1977, p. 5). Mai mult, el a intervenit din nou în politicile referitoare la minoritățile etnice, de exemplu, atunci când a ordonat închiderea școlilor cu predare în limba germană (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 16 septembrie 1977, p. 2). A intensificat relațiile cu China, în timp ce a restricționat, din nou, plecările în străinătate din România, chiar și la un an după moartea lui Mao Zedong (Meier, 17 octombrie 1977, p. 12). În final, Paul Goma s-a folosit de libertatea sa ca exilat la Paris pentru a cere eliberarea dizidenților români (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 25 noiembrie 1977, p. 1 and 12). Însă liderul comunist a continuat politica bazată pe principiile partidului și a realizat un spectacol de „triumfalism” la convenția politică interimară (Meier, 12 decembrie 1977, p. 6).

Concluzii

Pentru România, 1977 a fost un an caracterizat de multiple „răzvrătiri” ale scriitorilor, artiștilor, minorităților etnice și altor categorii sociale, precum minerii. În final, Conducătorul și Partidul Comunist au utilizat Securitatea ca instrument de eliminare a adversarilor. Pentru scriitori acest lucru a reprezentat represiune, arest sau exil. Cât de dificil trebuie să fi fost pentru un scriitor să mențină echilibrul între verticalitatea morală, rămânând fidel sieși și propriilor idealuri, și presiunile politice și sociale multiple care îl puteau încovoia! Activitatea de scriitor în lumea lui Ceaușescu din 1977 este marcată de aceste constrângeri. O metodă aleasă pentru a gestiona situația era aceea de refugiere în narațiunea fantastică, care se situa departe de mulțimea de amenințări reale, lansată într-o lume a imaginilor, viziunilor și figurilor care exced realitatea.

Ana Blandiana a locuit în acea perioadă în București, lucrând la Librăria Artelor Vizuale după ce și-a dat demisia din funcția de redactor-șef al revistei „Amfiteatru”, unde a lucrat din 1975 până în 1977. Blandiana a ales să se retragă în momentul în care omniprezenta presiune politică devenise insurportabilă. În plus, soțul ei Romulus Rusan fusese salvat spectaculos de sub dărâmăturile cauzate de devastatorul cutremur din 1977. Cuplul s-a mutat la țară, la Comana, în sud-estul Câmpiei Bărăganului fugind de spiritul atât de nociv al Conducătorului. Acolo, amândoi s-au dedicat în principal scrisului. Ana Blandiana a continuat să lucreze la opera „Cele patru anotimpuri” –

adoptând o atitudine de expectativă, într-o perioadă riscantă pentru oricine nu se conforma liniei partidului. Momentul său urma să sosească în timpul Revoluției Române din decembrie 1989, când a devenit purtătorul de cuvânt al masei de nemulțumiți. Blandiana și-a exprimat punctul de vedere destul de discret, argumentele sale făcându-se auzite în momente-cheie când lumea o putea înțelege.

„Revoluția culturală” care a urmat a cucerit suflete, oglindind opiniile politice ale cetățenilor – și a condus la schimbări dramatice, nemaîntâlnite în istoria României.

Toate acestea au fost complet diferite față de revoluția imaginată de Mao Zedong și Ceaușescu. Finalul a meritat așteptarea, al patrulea sezon, cel real, fiind acela care urma să elibereze România din brațele de gheață ale iernii. Și acum erau toți acolo: minerii, scriitorii și minoritățile etnice. Cel puțin la început. Fără consecințe, a fost posibil în anul 1989 pentru orice scriitor să scrie liber, acum că Ceaușescu și lumea sa din 1977 erau de domeniul trecutului.

Referințe bibliografice

1. Adams, Jefferson. (2015). *Strategic Intelligence in the Cold War and Beyond. The Making of the Contemporary World*, London and New York.
2. Applebaum, Anne. (2013). *Der Eiserne Vorhang. Die Unterdrückung Osteuropas 1944-1956*, Munich.
3. Bârsilă, Mircea. (2006). *Introducere în poetica lui Nichita Stănescu*, Pitești.
4. Blandiana, Ana. (2014). *Fals tratat de manipulare*, Bucharest.
5. Braga, Corin. (2002). *Nichita Stănescu. Orizontul imaginar*, Cluj-Napoca.
6. Breban, Nicolae. (2014). *Spiritul românesc în fața unei dictaturi*, Bucharest.
7. Dalos, György. (2010). *Der Vorhang geht auf. Das Ende der Diktaturen in Osteuropa*. Munich.
8. Deletant, Dennis. (1995). *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania. 1965-1989*, New York.
9. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (15 February 1977), Gipfelkonferenz über Menschenrechte gefordert. „Offener Brief” einer rumänischen Bürgerrechtsgruppe. Protest gegen alle Formen der Unterdrückung.
10. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (4 March 1977), Bürgerrechtlerin klagt Bukarest an. Auch rumänische Dissidenten in psychiatrischen Kliniken?.
11. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (7 March 1977).
12. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (17 March 1977), Goma: Auch rumänische Dissidenten in Heilanstalten.
13. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (29 March 1977), Ceaușescu gegen Emigration.
14. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (7 April 1977), Minderheitenfunktionäre geloben Ceaușescu Staatstreue.
15. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (20 April 1977), Evangelische Geistliche in Rumänien festgenommen.

16. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (10 May 1977), *Rumänischer Regimekritiker Paul Goma freigelassen*.
17. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (1 July 1977), *Bukarest beschließt Abschaffung der zentralen Pressezensur*.
18. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (16 September 1977), *Deutsche Schulen verschwinden*.
19. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (25 November 1977), *Goma fordert Freilassung rumänischer Dissidenten and Hartnäckiger Rumäne*.
20. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, (30 July 2009), *Viktor Meier, 80*.
21. Fröhlich, Hans J. (26 February 1977), *Keine Parallelen hinter Moravita. Eine Reise durch Rumänien*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung and Bilder und Zeiten*.
22. Goma, Paul. (1971). *Ostinato. Roman. Deutsch von Marie Thérèse Kerschbaumer*, Frankfurt am Main.
23. Hausleitner, Mariana. (October 1996). *Politischer Widerstand in Rumänien vor 1989*, in *Halbjahresschrift für südeuropäische Geschichte, Literatur und Politik*.
24. Hausleitner, Mariana. (1996). *Politischer Widerstand in Rumänien*, in *Horch und Guck*, no. 2.
25. Killy, Walther. (1988-1991). *Literaturlexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache*, Gütersloh.
26. Kunze, Thomas. (2009). *Nicolae Ceaușescu. Eine Biographie*, Berlin.
27. Li, Changshan. (2010). *Die chinesische Kulturrevolution (1966-1976) im Spiegel der deutschen und chinesischen wissenschaftlichen Literatur (1966-2008)*, Bonn.
28. Langer, Sarah. (2010). *Zwischen Bohème und Dissidenz. Die Aktionsgruppe Banat und ihre Autoren in der rumänischen Diktatur*, Chemnitz.
29. Meier, Viktor. (19 February 1977), *Ceaușescu greift rumänische Regimekritiker und Emigranten an. Die Behörden bieten Dissidenten Ausreisegenehmigungen an. Kein Verständnis für „Volksfeinde“*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
30. Meier, Viktor. (12 April 1977), *Aus 61 Ländern Erdbebenhilfe für Rumänien. Sozialistische und nichtsozialistische Staaten im Vergleich*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
31. Meier, Viktor. (25 April 1977), *Der rumänische Schriftsteller Goma seit längerem in Haft. Dem Bürgerrechtler droht jetzt ein Prozess. Visumanträge künftig nur noch über örtliche Polizeistellen*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
32. Meier, Viktor. (29 April 1977), *Geht Bukarest landesweit gegen die Dissidenten vor? Rumänischer Schriftstellerkongress verschoben. Auch zahlreiche Baptisten verhaftet*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
33. Meier, Viktor. (9 May 1977), *Teilamnestie in Rumänien*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
34. Meier, Viktor. (21 May 1977), *Zeigt Ceaușescu wieder größere innenpolitische Gelassenheit? Die rumänische „Oppositionsbewegung“ ist weitgehend zerschlagen*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
35. Meier, Viktor. (1 June 1977), *Ceaușescu verpflichtet Schriftsteller. Künftig mehr Parteilinie, aber auch ein gewisser Spielraum*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.

36. Meier, Viktor. (12 August 1977), *Streik rumänischer Bergleute?*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
37. Meier, Viktor. (9 September 1977), *Bukarest verteidigt Eurokommunismus, Moskaus These über Konterrevolution als „Fehler“ verurteilt*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
38. Meier, Viktor. (15 September 1977), *Ceaușescu verteidigt die Industrialisierung. Der rumänische Führer kritisiert vorherrschende Konsumhaltung*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
39. Meier, Viktor. (17 October 1977), *Ceaușescus Außenpolitik bleibt selbständig. Spektakuläre rumänische Demonstrationen gerade in den letzten Wochen*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
40. Meier, Viktor. (12 December 1977), *„Triumphalismus“ Ceaușescus innen und Unabhängigkeit nach außen. Der „kleine Parteikongress“ der rumänischen Kommunisten. Ziele und keine Zweifel*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
41. Olărescu, Daniela. (2008). *Die Rezeption der rumänischen Literatur in Deutschland zwischen 1945 und 1989*, Frankfurt am Main.
42. Pacepa, Ion Mihai. (1987). *Red Horizons. Chronicles of a Communist Spy Chief*, Washington D. C.
43. Pacepa, Ion Mihai. (2014). *Moștenirea Kremlinului. Olul spionajului în sistemul comunist de guvernare*, Bucharest.
44. Petrescu, Cristina. (2014). *The Afterlife of the Securitate. On Moral Correctness in Postcommunist Romania*, in Todorova, Maria, Dimou, Augusta and Troebst, Stefan (eds.), *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europa*, Budapest
45. Plänkers, Tomas (ed.). (2010). *Chinesische Seelenlandschaften. Die Gegenwart der Kulturrevolution (1966-1976)*, Göttingen.
46. Puddington, Arch. (2015). *Broadcasting Freedom. The Cold War Triumph of Radio Free Europe and Radio Liberty*, Lexington.
47. Rumänien. *Stumpfer Kampfgeist*. (1971), in *Der Spiegel*, no. 47.
48. Schwarz, Karl-Peter. (16 November 2013). *Rumänischer Offizier Pacepa. „Der Kronzeuge soll verstummen“*, in *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.
49. von Wilpert, Gero. (1988). *Lexikon der Weltliteratur*, Stuttgart, Vol. 1.
50. West, Nigel. (2015). *Historical Dictionary of International Intelligence*, Lanham.
51. Weißgerber, Ulrich. (2010). *Giftige Worte der SED-Diktatur. Sprache als Instrument von Machtausübung und Ausgrenzung in der SBZ und der DDR*, Münster.
52. Windgassen, Antje. (2002). *Im Bund mit der Macht: die Frauen der Diktatoren*, Frankfurt am Main.